

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 109 1988

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth

Lund: Louise Vinge, Ulla-Britta Lagerroth

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Vivi Edström

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Box 1909, 751 49 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet

ISBN 91-22-01310-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1989

det framstår som väl snävt att uppfatta dramat som slutande i en dissocierad vision.

Diskussionen om kapitel 1 ovan kan ha gett intrycket, att Rossholms avhandling har talaktsteorin som teoretiskt fundament. Så är det inte. När ett delsyfte med boken sägs vara att föra den estetisk-semiotiska diskussionen framåt, är det väsentligen Nelson Goodmans semantik som Rossholm har i tankarna. Särskilt i det avslutande kapitel 11 vill han visa, att begreppen som han använt i analysen kan förankras i Goodmans analyser av referens (i *Languages of Art* och senare framställningar) och komplettera dessa.

Hos Goodman är 'referens' ett oanalyserat grundbegrepp som täcker alla fall där ett tecken, a, symboliserar eller står för något betecknat, b. Goodman beskriver en rad olika referensrelationer – a kan denotera b, exemplifiera b, uttrycka b, osv. Särskilt intressant och omdiskuterad är Goodmans tanke att exemplifiering spelar en viktig roll i estetiska sammanhang – exemplifiering föreligger när a refererar till en egenskap som a själv har, som t. ex. ett tapetprov refererar till vissa egenskaper hos tapeten (mönster, färg, textur) som det självt besitter.

Rossholm vill analysera uttryck, som exemplifiering – när A uttrycker övertygelsen att det regnar, och har övertygelsen, exemplifierar A övertygelsen. Jag kan se flera svårigheter med den tanken, och svårigheter som i någon mån illustrerar de generella problemen med Rossholms Goodmanska tolkningar av sina analysbegrepp. Rossholms analys förutsätter t. ex. att den som säger »Det regnar» refererar till sin övertygelse att det regnar. Självt tycker jag inte att detta är en klargörande analys av den intressanta relationen bakom uttryck,. Enligt min mening kan inte den som yttrar »Det regnar» sägas referera, i den gängse meningen av »referera», till sin övertygelse att det regnar – och om en annan mening än den gängse är förutsatt, förblir den meningen odefinierad. (Parallella problem uppstår på andra ställen i kapitlet, t. ex. när Rossholm analyserar allusioner som refererande till lydelsebeskrivningar – orden »al verdens herlighed» sägs referera till lydelsebeskrivningen »lyder 'al verdens herlighed'», som i sin tur selektivt denoterar ett bibelställe.) Och bortsett från problemen kring bruket av referensbegreppet sätter jag mig till motvärn när personer i dramat sägs exemplifiera inre tillstånd – eftersom Rubek, Irene etc. inte existerar kan de inte bokstavligen ha övertygelser, önskningar etc., och följaktligen, som jag fattar Goodmans begreppsapparat, inte heller exemplifiera sådana. Frågan är, om exemplifiering i ortodox Goodmansk mening alls kan spela någon viktig roll vid litterära verk. Såvitt jag kan finna uppfattar Goodman i realiteten litterära verk som klasser av fysiska inskriptioner, och varken klasser eller fysiska bokexemplar tycks mig kunna besitta särskilt många iakttagbara, estetiskt relevanta egenskaper. Men här rör det sig om problem som har många aspekter. Jag har velat visa på svårigheter som jag urskiljer, inte komma med tvärsäkra uttalanden.

Jag ser en rad begränsningar och svagheter hos Rossholms avhandling. Så finner jag t. ex. hans analys något oklar i sin inriktning, och hans ansats till helhetstolkning något snäv, och jag är skeptisk till de Goodmaninspirerade begreppsexplikationerna i slutkapitlet. Men avhand-

lingen har också rejäla poster på sitt pluskonto. Mest betydande är väl den stora mängden av solida iakttagelser om passager i, eller delaspekter av, Ibsens *När vi døde vågner*. Men också de teoretiska kapitlen rymmer åtskilligt av intresse, speciellt Rossholms införande av begreppen 'uttrycksbeskrivning' och 'uttrycksobjekt', som jag uppfattar som en metodisk innovation. Sist men inte minst bör det betonas, att det är problem av hög svårighetsgrad som behandlas i avhandlingen, och att Göran Rossholms framställning genomgående präglas av stor intellektuell energi och en sympatisk strävan efter exakthet.

Anders Pettersson

Eva-Britta Ståhl: *Vilhelm Ekelunds estetiska mysticism. En studie i hans lyrik 1900–1906*. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 19.) Uppsala 1984.

Eva-Britta Ståhls undersökning av Vilhelm Ekelunds poesi omfattar i sin helhet 348 sidor och är vad avser både omfång och kvalitet att jämföras med en avhandling för doktorsgraden. Den är särskilt inriktad på att studera det religiöst färgade språkets funktion i diktningen. I centrum för intresset står nämligen »de estetiska hållningar och roller med religiös anknytning som Ekelund prövar i sin lyrik» (30), men det har hela tiden varit viktigt för Eva-Britta Ståhl att uppmärksamma själva den poetiska texten.

Inledningsvis (9) framhåller förf. att hon, då hon valde forskningsuppgift, fann det förvånansvärt att ingen före henne skrivit något större arbete om den ekelundska lyriken. I förhållande till vad som kommit essäerna och aforismerna till del hade den ägnats alltför litet intresse, menar hon. Om anledningar till detta sakernas tillstånd kan kanske vissa reflexioner göras.

För det första har den hågade efter Algot Werins monografi från 1960 måst hitta en ny infallsvinkel, ett grepp som lagt något till och nyanserat denna grundläggande studie.

Ekelunds poesi är för det andra som bekant svår; upphovsmannen tillhör ju den skara av diktare som Rabbe Enckell hänför till »den svåra skolan». Den är inte lätt att tolka, den som studerar den bör vara lyhörd. Därtill kommer att det såriga och brustna som träder in till mötes i så mycket av denna diktning kan utgöra ett betydande hinder. Det finns i alla samlingarna och att ta till sig och smälta detta inslag kan vara plågsamt också för läsaren.

Detsamma gäller den erotiska hållningen, med dess ambivalens och svävande tonläge. Inte minst denna faktor kan ha avhållit vissa från att grundligare söka tränga in i Ekelunds poesi.

I huvudsak är framställningen kronologiskt upplagd. Samtidigt rör sig förf. fritt över fältet och kastar då och då blicken fram mot det senare aforistiska författarskapet. I själva verket är ett syfte med hennes studie att slå en brygga mellan poesin och aforismerna, att peka ut sådant som förbinder de båda genrerna. Hon visar att den »sammansyn», den speciella förmåga att finna en gemensam nämnare för texter av vitt skild karaktär, som Eke-

lund ger prov på i sin senare produktion faktiskt kan spåras redan i ungdomslyriken.

Efter en inledning som redogör för den valda uppgiften, den ekelundska lyrikens utveckling i fågelperspektiv, den tidigare forskningen, materialsituationen m. m. övergår Eva-Britta Ståhl till att behandla vad hon sammanfattande har valt att benämna Vilhelm Ekelunds »estetiska mysticism». Om begreppets innebörd skriver hon (34):

»Att med en övergripande term karaktärisera Ekelunds fiktiva religiösa hållningar och roller har under hela avhandlingsarbetet varit ett problem. Jag har slutligen stannat inför begreppet *estetisk mysticism*, trots att detta kan låta något pejorativt i svenska öron. Mystik är ett i sammanhanget alltför starkt ord, mysticism däremot antyder att det rör sig om något som till sina språkliga uttryck liknar mystik men som inte utan vidare kan identifieras härmed. (Jfr. Kaempfers »religiöse» resp. »religionsbezogene Sprache».) Det svenska språket verkar föga lämpat för dylika distinktioner. Men låt oss i denna avhandling betrakta estetisk mysticism som en i sig värderingsfri samlingsbeteckning på den rad av föreställningar, attityder och (fiktiva) rollbeteenden som knyts till de estetiska objekten, de estetiska upplevelserna och det konstnärliga skapandet.»

I de fem kapitel som jämte en introduktion faller under huvudrubriken »Vilhelm Ekelunds estetiska mysticism» diskuteras ingående den religiösa terminologi som den profane lyrikern Ekelund så ofta gör bruk av i sin diktning. Det sker i formuleringar och vändningear som kan uttrycka naturdyrkan, andakt och knäfall inför skönheten som sådan, eller ett åkallande av dikten själv som upphöjd och helig. Vad innebär nu detta språkbruk och de hållningar det är förenat med? Hur fungerar det i sitt sammanhang? I vad mån kan det antas vara fråga om mer eller mindre schablonartade mönster som övertagits från andra? Hur pass personligt upplevt och erfaret är det av diktaren själv? Dessa och andra komplicerade spörsmål dryftar förf. insiktsfullt och ger också ofta genomtänkta svar på dem. Sympatiskt tankeväckande är att hon då och då ger sina egna förslag till svar sitt formen av frågor.

I det första av de fem underkapitlen behandlar förf. bl. a. betydelsen av den livstro och livsdyrkan som florerade vid sekelskiftet. Naturen, i synnerhet den skånska, spelar ju en viktig roll i lyriken från debuten och framåt. Eva-Britta Ståhl noterar att Ekelund i de tre första böckerna figurerar som en drömmare och en vandrare i landskapet, som då ännu inte blivit »symbol för det förlorade paradiset eller den rena preexistensen».

Det sedda, det skådade är viktigt, och som förf. påpekar har måleriet efter allt att döma haft sin betydelse för lyrikern Ekelund. Till musiken däremot har han inte haft ett så nära förhållande, även om en musikupplevelse spelar med i någon enstaka dikt.

Diktarrollen och diktandet står i fokus i ett par följande kapitel. Från Ekelunds sida blir det fråga om en allt anspråksfullare tolkning av denna roll, utmynnande i den antikt och romantiskt inspirerande uppfattning av konstnären som en särskilt utvald, en undantagsperson upphöjd över mängden. I anslutning till en diskussion av dikten med den horatianskt klingande titeln »Odi profanum» (Melodier i skymning) sammanfattar förf. med karakteristisk saklighet (126), att »det är påfallande i hur hög grad

Ekelund i sina dikter anknuter till den religiösa föreställningsvärlden, då han beskriver diktandets förutsättningar». Hon urskiljer två traditionella roller som poeten väljer: å ena sidan profeten/prästen, å andra sidan den bortvände klosterbrodern. Själva skaparförmågan eller bristen på denna, ett tvivel på den egna kallelisen, blir också föremål för utläggning i lyriken. I en självkritisk stund (brev till Amelie Bjerre 24/4 1906) hävdar Ekelund tillspetsat att hans »poesi är ett oändligt resonemang – om poesi».

Guden Eros är viktig i Ekelunds diktning, och hur den erotiska problematiken gestaltas belyses insiktsfullt i avhandlingen. I kapitlet Den tomma transcendensen respektive »Eros törnekrönt» diskuterar förf. både föreställningar om en kommande tillvaro där bojorna faller av (ett hypotetiskt resonemang) och en platonskt inspirerad tanke om en preexistens, som dock kan stanna upp och dröja vid det dunkla minnet av barndomens värld, då syndafallet ännu inte inträffat. I avslutningskapitlet »Eros törnekrönt» (ett namn som Ekelund övervägde för sin sista diktsamling) dröjer framställningen vid Dithyramber i aftonglans, den mest dynamiska och dialektiskt präglade av samlingarna, med underliggande tankar att *verket* trots allt ska fortsätta att leva och läsas i framtiden. Bl. a. Nietzsches, Psaltarens och Pindaros' betydelse för denna sista fas i lyriken utreds här förtjänstfullt.

Eva-Britta Ståhl använder skilda metoder för att inringa sitt ämne. Då hon vill placera in den ekelundska lyriken i ett historiskt sammanhang gör hon det inte minst genom att jämföra med ett stort antal andra texter, alltså en komparativ metod, genetiskt eller illustrativt, som får såväl det tidsbundet konventionella som det personligt originella att framstå pregnantare än förut. Även biografisk-psykologiska synpunkter visar sig värdefulla i sammanhanget. Vid närläsningen av de poetiska texterna knyter förf. ett intrikat nät, där flera metoder får stödja varandra. Produktionen sätts in i ett övergripande traditions-sammanhang, där också idéhistoriska utredningar får belysa dikten, mot en bakgrund av de litterära och konstnärliga stämningar där den tagit form.

En del av avhandlingstexten anslås alltså till relativt utförliga diskussioner av centrala Ekelund-dikter. Då förf. tolkar exempelvis »Till Skönheten», »Odi profanum» eller »Hjärtats väg» snuddar hon vid hjärtpunkter i diktningen. Lyriken från Vårbris till Dithyramber i aftonglans tecknar en spänd båglinje. Eva-Britta Ståhls bok äger något av samma djärighet, kulminerande i det sista kapitlet. I Dithyramber i aftonglans vänder sig diktaren mot en del av sin tidigare poesi som alltför vekt känslös och romantisk. Förf. framhåller att han paradoxalt nog nu kan ge sin lyrik »religiösa övertoner som aldrig förr».

För att närmare belysa Ekelunds religiösa språk och hållning i ett antal av dikterna drar förf. in ett stort antal poetiska texter, från antiken och framåt. Hon uppmärksammar mystiskt inriktade skriftställare som Böhme, Eckhart och Angelus Silesius, eller tänkare som Schopenhauer, Amiel och Nietzsche. Då förf. resonerar kring alla dessa skilda inspirationskällors betydelse visar hon noggrannhet och klok försiktighet. Förutsättningarna för en viktig del av Vilhelm Ekelunds lyriska landskap har efter hennes insats fått klarare konturer än tidigare.

Hur ett religiöst språk lever vidare i en kultur och ett

samhälle där den gamla tron mist sitt egentliga innehåll är en företeelse som uppmärksammats av exempelvis M. H. Abrams i boken *Natural Supernaturalism* (1971) (om romantikens diktare), eller av Ingemar Algulin i *Den orfiska reträtten* (1977) (svensk 40-talslyrik). De nämndas och även andra forskares insatser på området har tillgodogjorts och begagnats av förf., som också visar stor förtrogenhet med tidigare Ekelund-forskning. Den viktigaste behandlingen av poesin före hennes avhandling är Werins monografi (1960). De skilda diktsamlingarna kommenteras där relativt utförligt. Mot en bakgrund av Ekelunds biografi med den tidiga läsningen av svenska, tyska och antika diktare placeras Werin in dem i ett litteraturhistoriskt sammanhang. Specialstudier har sedan framlagts av Sten Malmström, Carl-Henning Wijkmark, Nils Gösta Valdén och Kjell Espmark. Medan förf. var i färd med sitt eget arbete publicerades två doktorsavhandlingar som behandlar poesin ur speciella aspekter, nämligen Per Erik Ljungs *Vilhelm Ekelund* och den problematiska författarrollen (1980) och Eva Lilja Norrlands *Studier i svensk frövers*. Den fria versen hos Vilhelm Ekelund och Edith Södergran (1981). På ett förnuftigt sätt har Eva-Britta Ståhl lyckats begagna föregångarnas resultat för sin framställning. Hennes egen undersökning har en viss auktoritativ tyngd, som inger förtroende. Den kan inte sägas vara direkt lättläst, ett förhållande som nog sammanhänger med uppgiftens komplexitet. Ur en viss synpunkt framstår svårslätheten som baksidan av förtjänster som grundlighet, tålmod, precision och nyansering – där finns fina iakttagelser och avvägningar, också i detaljer.

Mot avhandlingens titel med dess »estetiska mysticism» har fakultetsopponenten Björn Julén riktat invändningen att den är »förbryllande och dimskapande» (SvD 27/5 1984). Det är dock svårt, tycker jag själv, att komma med något direkt bättre förslag, och förf. motiverar ju utförligt sin vida användning av begreppet. Vad jag möjligen skulle vilja efterlysa i det sammanhanget vore en något utförligare diskussion av hur tidigare skribenter begagnat termen »estetisk mysticism» (eller dess motsvarigheter i andra språk). E. N. Tigerstedt tar upp den i början av sin avhandling. Det religiösa problemet i modern finlands-svensk litteratur (1939), vilket förf. har noterat, där han hänvisar bl. a. till äldre arbeten av B. Croce och Ch. Lalo, för en belysning av »romantikens estetik och 'den estetiska mysticismen' över huvud» (3). Hade det inte varit värdefullt att ställa den tidigare användningen i relief mot den egna?

Ytterligare en orsak till att avhandlingen ibland kan te sig svärgeomtränglig är som jag ser det att förf. i sin diskussion av de poetiska texterna ibland drar in så många namn på diktare och tänkare, så många andra lyriska eller filosofiska eller mystiska texter, ö.h.t. så mycket läromsstoff, att jag tyckt mig nästan drunkna i ett ymnighetshorn, tappat Ekelunds lyrik ur sikte, måst gå tillbaka i framställningen för att friska upp vad det hela egentligen rörde sig om. Men för den som ger sig tid att studera med tålmod och eftertanke ger den ett rikt utbyte. Om Vilhelm Ekelunds lyrik har Eva-Britta Ståhl skrivit en inträngande och väsentlig studie.

Lars O. Lundgren

Gunilla Domellöf: *I oss är en mångfald levande. Karin Boye som kritiker och prosamodernist*. Acta Universitatis Umensis. Almqvist & Wiksell International 1986.

Gunilla Domellöfs avhandling, *I oss är en mångfald levande. Karin Boye som kritiker och prosamodernist*, är ett av de arbeten inom kvinnollitteratur/feministisk forskning som nu börjat komma fram vid universiteten i Sverige. Utomlands har denna forskning en längre tradition och det är glädjande att den nu också avsätter resultat i svenska doktorsavhandlingar – fler är på väg.

Titeln på Gunilla Domellöfs avhandling, ett Karin Boye-citat, illustrerar syftet med hennes undersökning. Hon vill vidga bilden av Karin Boyes insatser som författare och kritiker och hon har haft som utgångspunkt ett konsteoretiskt perspektiv med kön och makt som två centrala kategorier i analysen. GD vänder sig mot den tidigare Karin Boye-forskningen och då främst Margit Abenius' arbeten, som hon menar begränsar sig till det personligt/privata och som huvudsakligen tolkar Karin Boyes verk utifrån kännedomen om hennes lesbiska läggning. GD vill se Karin Boye som offentlig person, som författare och kritiker i ett dynamiskt skede i den svenska litteraturens och kulturens utveckling. Genom att undersöka Karin Boyes verksamhet i en period då hon var både kritiker och författare (1931–1936), vill GD visa hur hon använder både politiska och estetiska principer i sin litteraturbedömning och hur hon tillämpar dessa i sitt skönlitterära författarskap. GD poängterar också Karin Boyes medvetenhet om det patriarkaliska samhällets kvinnoförtryck. För GD är huvudmålet att undersöka hur Karin Boye förenar »sitt politiska engagemang med emancipationsproblematiken och den moderna språkuppfattningen (143).» Avhandlingen vill också placera in Karin Boyes författarskap i den svenska kulturtraditionen eller, som GD uttrycker det, »som en länk i kedjan av offensiva och innovativa kvinnliga intellektuella (III).»

Målsättningen med avhandlingen visar att den tillhör den gren av feministisk forskning som vill omvärdera bedömningen av kvinnliga författarskap. Undersökningen är uppdelad i två partier: ett som tar upp Karin Boyes kritikerverksamhet och som ser den mot bakgrund av den kritiska debatten i Sverige mellan 1925 och 1935, och ett parti som utgör en nyläsning av Karin Boyes tre första romaner, *Astarte* (1931), *Merit vaknar* (1933) och *Kris* (1934).

Redovisningen av hur litteraturen bedömdes av de svenska kritikerna är intressant. Här möter vi den kulturkonservativa falangen med Fredrik Böök som ledande namn, en kritiker som eftersträvade en »sund realism», som skulle vara uttryck för en författarpersonlighets »friska» världsbild. Hans värderingskriterier blev vägledande för flera kritiker liksom hans syn på kvinnliga författares verk. Böök kunde endast uppskatta dessa om de gestaltade kvinnlighet på ett sätt som stämde med de manliga normerna. Ett exempel är bedömningen av Elin Wägners författarskap där Böök värderar *Åsa-Hanna* högre än Wägners tidigare romaner därför att den lämnat samtidsdebatten och tar upp »kvinnlighetens eviga urtyper (24).» Också i de kulturradikala kretsarna, som stod i politisk och estetisk opposition mot Böök, är emellertid den manscentrerade synen på kvinnan uppenbar. GD pekar på att även de radikala männen betraktade kvinnan som natur, som könsvarelse och metafysisk kraft.